NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

KICHIK OILA MODELI TUSHUNCHASINING MOHIYATI VA EVOLYUTSION RIVOJLANISHI

Saodat Inoyatova
Oila va gender ilmiy tadqiqot instituti doktaranti (DSc)

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kichik oila modeli tushunchasining mazmun-mohiyati, shakllanishi va evolyutsion rivojlanish xususiyatlari ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Kichik oilaning asosiy belgilari, tarkibiy tuzilishi, shaxs va jamiyat hayotidagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, urbanizatsiya, modernizatsiya, globallashuv va ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarning oilaviy munosabatlar hamda oilaviy qadriyatlar transformatsiyasiga ta’siri ochib beriladi. Tadqiqotda kichik oila modelining afzalliklari, mavjud cheklovlari va zamonaviy jamiyat sharoitidagi rivojlanish tendensiyalari ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *Kichik oila, oila modeli, evolyutsiya, modernizatsiya, globallashuv, qadriyat, jamiyat, transformatsiya.*

СУТЬ И ЭВОЛЮЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ КОНЦЕПЦИИ МОДЕЛИ МАЛОЙ СЕМЬИ

Аннотация: *В данной статье анализируется сущность, формирование и эволюционное развитие концепции модели малой семьи с социально-философской точки зрения. Выделены основные особенности малой семьи, её структурная структура и роль в жизни индивида и общества. Также раскрывается влияние урбанизации, модернизации, глобализации и социально-экономических изменений на трансформацию семейных отношений и семейных ценностей. Исследование предоставляет научно-теоретическую основу для преимуществ, существующих ограничений и тенденций развития модели малой семьи в современном обществе.*

Ключевые слова: *Малая семья, модель семьи, эволюция, модернизация, глобализация, ценности, общество, трансформация.*

THE ESSENCE AND EVOLUTIONARY DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF THE SMALL FAMILY MODEL

Abstract: *This article analyzes the essence, formation and evolutionary development of the concept of a small family model from a socio-philosophical point of view. The main features of a small family, its structural structure, and its role in the life of an individual and society are highlighted. The impact of urbanization, modernization, globalization, and socio-economic changes on the transformation of family relations and family values is also revealed. The study provides a scientific and theoretical basis for the advantages, existing limitations, and development trends of the small family model in modern society.*

Keywords: *Small family, family model, evolution, modernization, globalization, value, society, transformation.*

KIRISH. Kichik oila modeli zamonaviy jamiyatda nikohda bo‘lgan er-xotin va ularning bir yoki ikki farzandidan tashkil topadigan, avlodlararo tarkibi nisbatan ixcham bo‘lgan oilaviy tuzilmani anglatadi. Mazkur modelni faqat farzandlar sonining kamayishi bilan izohlash yetarli emas. U oilaning ijtimoiy vazifalari, iqtisodiy faoliyati, gender munosabatlari, tarbiya usullari, shaxsiy tanlov erkinligi va jamiyatning demografik qadriyatlaridagi o‘zgarishlarni ham ifodalaydi. Shu sababli kichik oila modeli tarixiy jihatdan jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy-madaniy transformatsiyasi bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan. Kichik oilaning ildizlarini insoniyat tarixining dastlabki davrlaridan izlash mumkin bo‘lsa-da, qadimgi va an’anaviy jamiyatlarda asosiy oila modeli, odatda, kengaygan yoki ko‘p avlodli oila shaklida mavjud bo‘lgan. Agrar jamiyatda oila nafaqat biologik va tarbiyaviy, balki ishlab chiqarish birligi sifatida ham faoliyat yuritgan. Ko‘p farzandlilik mehnat resurslarini ko‘paytirgan, keksalarni qo‘llab-quvvatlash va xo‘jalikni davom ettirish imkoniyatini yaratgan. Shuning uchun ko‘p farzandli oila iqtisodiy jihatdan ham, ijtimoiy jihatdan ham muhim qadriyat hisoblangan.

ADABIYOTLAR SHARHI. Kichik oila modeli tushunchasining mohiyati va evolyutsion rivojlanishi masalasi demografiya, sotsiologiya, oilashunoslik va ijtimoiy falsafa doirasida keng tadqiq etilgan. Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlarda oilaning tarkibiy tuzilishi, farzandlar sonining kamayishi, urbanizatsiya, modernizatsiya, iqtisodiy omillar hamda individualizmning kuchayishi kichik oilaning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda kichik oilaning shaxs tarbiyasi, gender munosabatlari va ijtimoiylashuv jarayonlariga ta’siri yoritilgan. Mazkur tadqiqotning birinchi farqli jihati – kichik oila modeli faqat demografik hodisa emas,

balki ijtimoiy transformatsiya sifatida izohlanadi. Ikkinchi farqli jihati – uning tarixiy-evolyutsion rivojlanishi an'anaviy oiladan zamonaviy kichik oilaga o'tish jarayoni hamda globallashuv va modernizatsiya ta'siri bilan uzviy bog'liq holda kompleks tahlil qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotda kichik oila modeli tushunchasining mohiyati va evolyutsion rivojlanishini ochib berish uchun tizimli, tarixiy-qiyosiy, dialektik va ijtimoiy-falsafiy yondashuvlardan foydalanildi. Tarixiy-qiyosiy metod orqali oilaning an'anaviy, industrial va zamonaviy shakllari o'zaro taqqoslandi. Tizimli yondashuv kichik oilaning demografik, iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligini aniqlashga xizmat qildi. Dialektik yondashuv asosida kichik oila shakllanishidagi imkoniyat va ziddiyatlar tahlil qilindi. Shuningdek, analiz, sintez, induksiya, deduksiya va ilmiy abstraksiyalash usullaridan foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Kichik oila modelining shakllanishidagi birinchi muhim evolyutsion bosqichni **an'anaviy oiladan yadroviy oilaga o'tish jarayoni** bilan bog'lanadi. Yadroviy oila er-xotin va ularning farzandlaridan iborat bo'lib, ota-ona, aka-uka, buva-buvi kabi qarindoshlarning bir xo'jalik doirasida yashash zaruriyati asta-sekin kamaygan. Bu jarayon, ayniqsa, sanoatlashuvning kuchayishi bilan tezlashdi. XIX–XX asrlarda sanoat korxonalarining rivojlanishi, urbanizatsiya, mehnat bozorining kengayishi va aholining qishloqlardan shaharlarga ko'chishi oilaning ishlab chiqarish funksiyasini qisqartirdi. Kichik oila modeli bo'yicha dastlabki tipologik yondashuvlar va uning tuzilishini ilmiy tasniflashga birinchi jiddiy urinishlardan biri fransuz ijtimoiy muhandisi va sotsiologi Frederik Le Play tomonidan amalga oshirilgan. U o'zining 1871-yilda yozilgan "Oilaning tashkil etilishi" asarida "Yevropa oilalarini uch turga ajratadi: patriarxal oila, tayanch-o'zak oila va "kichik oila" deb ham ataydi. Uning fikricha, bu tur – er-xotin va ularning farzandlaridan iborat, mulkning teng taqsimlanishiga asoslangan, kattalar avlodi bilan doimiy birga yashamaydigan oila shakli – sanoat jamiyatiga xos beqaror, ammo erkinlik va tenglik g'oyalariga mos keluvchi model"[1] sifatida shakllangan deb hisoblaydi. Shunday qilib, "kichik oila" atamasining ilmiy muomalaga kiritilishi bevosita Le Playning XIX asr o'rtalaridagi tadqiqotlariga borib taqaladi.

Ikkinchi bosqich – industrial jamiyat sharoitida kichik oilaning institutsional shakllanishidir. Shaharlashuv natijasida uy-joy, daromad, farzand tarbiyasi va ta'lim xarajatlari oilaning reproduktiv xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsata boshladi. Bolalar sonining ko'pligi avvalgi agrar jamiyatdagi kabi iqtisodiy ustunlik emas, aksincha, oilaning moddiy va vaqt resurslariga qo'shimcha yuk sifatida namoyon bo'ldi. XIX asr oxirida oila tarixiyligi masalasi boshqa nuqtai nazardan evolyutsion antropologiya orqali ko'rib chiqila boshlandi. Fridrix Engels o'zining "Oila, xususiy mulk va davlatning kelib chiqishi" asaridagi "Oila" deb nomlangan II bobini Lyuis Morganning 1877-yilda yozilgan "Ancient Society" (Qadimgi jamiyat) asaridagi materiallarga tayanib, oila taraqqiyotining bosqichma-bosqich rivojlanish sxemasini taklif qiladi: qarindosh oila (consanguine family), juftlashgan oila (pairing family) va nihoyat monogam oila ko'rinishidagi modelni taklif qiladi. Fridrix Engels "aynan juftlashgan oiladan monogam oilaga o'tishni mulkchilik munosabatlarining o'zgarishi bilan bog'laydi. Bu yondashuvda kichik (monogam) oila tarixiy taraqqiyotning natijasi, xususan xususiy mulk va meros huquqining paydo bo'lishi bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida talqin qilinadi"[2] bu Le Playning tipologik – tavsifiy yondashuvidan farqli, sabab-oqibat munosabatlariga asoslangan nazariy modelga aylanadi. Aynan F.Engels tomonidan taklif qilingan modelni evolyutsionistik-marksistik bosqich deb ham atash mumkin. Bu kichik oila modelining demografik asoslarini mustahkamlanishiga zamin yaratdi.

Uchinchi bosqich – XX asrning ikkinchi yarmida reproduktiv xulq-atvorning modernizatsiyalashuvi bilan tavsiflanadi. Bu davrda ta'lim darajasining oshishi, ayollarning ijtimoiy va iqtisodiy faolligining kuchayishi, sog'liqni saqlash tizimining rivojlanishi hamda oilani rejalashtirish imkoniyatlarining kengayishi farzandlar soniga bo'lgan munosabatni o'zgartirdi. XX asrning o'rtalarida amerikalik antropolog Jorj Piter Merdok kichik oilaning shakllanishida funksionalistik-universalistik bosqichga o'tish modelini taklif qilib, kichik oila kontseptsiyasini yangi – kross-madaniy statistik asos sifatida izohlaydi. U 250 ta jamiyatni qiyosiy tahlil qilib, o'zining "Ijtimoiy tuzilma" asarini yozib, "oilaga quyidagi klassik ta'rifni beradi: oila – umumiy turar joy, iqtisodiy hamkorlik va reproduksiya bilan tavsiflanuvchi ijtimoiy guruh bo'lib, kamida ikkita jinsiy hamkor va ularning bir yoki bir nechta farzandidan iborat bo'lib, kichik (nuklear) oilani jamiyatning universal, ya'ni barcha madaniyatlarda uchraydigan asosiy birligi bo'lib, o'zida to'rtta jinsiy, reproduktiv, ta'lim-tarbiyaviy va iqtisodiy funksiyalarni birlashtiradi"[3]. Bu bilan "kichik oila" tushunchasi endi tarixiy-o'tkinchi hodisa emas, balki insoniyat jamiyatining tabiiy-universal birligi sifatida talqin qilina boshlanadi. Natijada, oila qurish va farzand ko'rish masalalari tobora ko'proq shaxsiy tanlov, iqtisodiy imkoniyat va hayotiy strategiya bilan bog'lana boshladi. Shu tariqa "ko'p farzandlilik – oilaning iqtisodiy zaruriyati" paradigmasi o'rnini "kam farzandli, lekin sifatli tarbiyaga yo'naltirilgan oila" paradigmasi egallay boshladi.

1949–1950-yillarda amerikalik sotsiolog Talkott Parsons kichik oila kontseptsiyasini sanoatlashuv jarayonining mahsuli ekanligi bilan bog'laydi. Uning "izolyatsiyalashgan kichik oila" (isolated nuclear family) tushunchasi ilgari suriladi: sanoat jamiyatida oila kengaygan qarindoshlik tarmog'idan ajralib, mustaqil iqtisodiy-ijtimoiy birlikka aylanadi. Kichik oilaning ikkita "qisqarmas" funksiyasi – bolalarning birlamchi sotsializatsiyasi va kattalar shaxsining barqarorlashtirilishi asoslab beriladi"[4]. Parsonsning "izolyatsiyalashgan kichik oila" tezisi tez orada empirik tanqidga

uchraydi. Marvin Sussman o‘zining tadqiqotlarida “amerika oilalari o‘rtasida qarindoshlik aloqalari sanoatlashuvdan keyin ham saqlanib qolganini ko‘rsatuvchi dalillarni keltiradi va kichik oilaning to‘liq izolyatsiyalashgan holati ko‘p jihatdan nazariy mif ekanligini isbotlaydi”[5]. Bu tanqid kichik oila modelining bir xilda universal emasligini, balki madaniy-tarixiy kontekstga bog‘liq holda turlicha shakllanishini ko‘rsatdi.

XXI asrga kelib oila tuzilishiga raqamlashtirish, globallashuv, individualizatsiya, ta’lim va professional karyeraga bo‘lgan ehtiyoj kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda**. Postindustrial va axborot jamiyati sharoitidagi kichik oila modeli bu z**amonaviy shaxs uchun hayot sifati, kasbiy rivojlanish, iqtisodiy mustaqillik, shaxsiy erkinlik va farzand tarbiyasining sifati tobora muhim qadriyatlarga aylanmoqda. Bir yoki ikki farzandli oilalar ko‘plab jamiyatlarda keng tarqalgan demografik modelni vujudga kelishiga turtki berdi. Biroq kichik oila modelini faqat demografik hodisa sifatida baholash mumkin emas. Uning **ma’naviy-axloqiy mazmuni** ham mavjud bo‘lib, kichik oilada ota-onaning har bir farzandga ajratadigan vaqti, ta’lim va tarbiya resurslari nisbatan ko‘proq ahamiyatlidir. Bu holat farzandda mas’uliyat, mustaqillik, o‘zini boshqarish, hamkorlik va ijtimoiy moslashuv kabi sifatlarning rivojlanishiga imkon yaratadi. Shu bilan birga, kichik oilaning ayrim cheklovlari ham mavjud: avlodlararo aloqalarning zaiflashishi, qarindoshlik munosabatlarining qisqarishi, yolg‘izlik xavfi va individualizmning kuchayishi shular jumlasidandir.

O‘zbekiston sharoitida kichik oila modelining shakllanishi o‘ziga xos xususiyatga ega. An’anaviy o‘zbek oilasida ko‘p avlodlilik, qarindoshlik rishtalari, kattalarga hurmat, o‘zaro yordam muhim qadriyatlar hisoblangan. Mustaqillikdan keyingi davrda urbanizatsiya, ta’lim darajasining oshishi, ayollarning mehnat bozoridagi ishtiroki, uy-joy va iqtisodiy sharoitlarning o‘zgarishi natijasida oilaning hajmi va reproduktiv xulq-atvorida ham transformatsion jarayonlarining jadallashishiga olib keldi. Shu bilan birga, kichik oila modeli milliy oilaviy qadriyatlarni to‘liq inkor etmaydi; aksincha, an’anaviy qadriyatlarning yangi ijtimoiy sharoitga moslashuvi asosida shakllanib boradi. Evolyutsion nuqtayi nazardan kichik oila modelini **an’anaviy ko‘p avlodli oila → yadroviy oila → kam farzandli oila → ongli rejalashtiriladigan kichik oila → individuallashgan va sifatga yo‘naltirilgan zamonaviy oila** tarzidagi jarayon sifatida tavsiflash mumkin. Bunda har bir bosqich oldingisini to‘liq inkor etmaydi, balki uning ayrim elementlarini saqlagan holda yangi ijtimoiy sharoitga moslashtiradi.

Umuman, kichik oila modelining tarixiy shakllanishi jamiyatning modernizatsiyasi, urbanizatsiyasi, iqtisodiy munosabatlarning o‘zgarishi, ta’lim va tibbiyotning rivojlanishi, gender rollarining transformatsiyasi hamda individual qadriyatlarning kuchayishi bilan bog‘liq murakkab ijtimoiy jarayondir. Uning asosiy xususiyati oilaning miqdoriy jihatdan kichrayishi bilangina emas, balki **oilaviy hayotning mazmuni, funksiyalari va qadriyatlar tizimining sifat jihatidan transformatsiyalanishi** bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, kichik oila modeli shaxsning ma’naviy-axloqiy kapitalini shakllantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga, avlodlararo uzviylik va ijtimoiy birdamlikni saqlash masalasida muayyan cheklovlarni ham yuzaga keltiruvchi zamonaviy ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘ladi.

“Kichik oila modeli zamonaviy jamiyatda oilaning demografik, ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy-axloqiy va tarbiyaviy funksiyalarining transformatsiyasi natijasida shakllangan ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘ladi. Uni faqat oiladagi farzandlar sonining kamligi bilan tavsiflash metodologik jihatdan yetarli emas”[6]. Chunki kichik oila modeli oilaning ichki tuzilishi, a’zolar o‘rtasidagi munosabatlar, reproduktiv qarorlarni qabul qilish mexanizmlari, tarbiyaviy strategiyalar, iqtisodiy resurslarning taqsimlanishi va shaxsning individual rivojlanishiga yaratiladigan imkoniyatlarni ham qamrab oladi. Shu jihatdan kichik oila modeli shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning muhim vositachisi bo‘lib, uning mazmunini kompleks ijtimoiy-falsafiy tahlil qilish talab etiladi.

“Kichik oila modelining birinchi asosiy belgisi – oilaning nisbatan kam sonli tarkibga egaligidir. Odatda bunday oila er-xotin va ularning bir yoki ikki farzandidan tashkil topgan yadroviy oila shaklida namoyon bo‘ladi. Biroq “kichik oila” tushunchasini faqat qat’iy statistik mezon bilan chegaralash maqsadga muvofiq emas”[7]. Chunki oilaning kichik yoki katta ekanligi jamiyatning demografik holati, tarixiy-madaniy an’analari va oilaviy me’yorlariga nisbatan belgilanadi. Muhimi, kichik oila modelida oilaviy resurslar nisbatan kam sonli a’zolar o‘rtasida taqsimlanadi. Ikkinchi belgi – reproduktiv xulq-atvorning ongli va rejalashtirilganligi bo‘lib, an’anaviy jamiyatlarda farzandlar soni ko‘pincha iqtisodiy, diniy, urf-odat va qarindoshlik omillari bilan belgilangani holda, zamonaviy kichik oilada farzand ko‘rish masalasi tobora ko‘proq er-xotinning ongli qaroriga aylanmoqda. Ota-onalar farzandlar sonini oilaning moddiy imkoniyatlari, uy-joy sharoiti, ta’lim va tarbiya imkoniyatlari hamda kelajakdagi hayotiy rejalar bilan bog‘lab belgilaydi. Demak, reproduktiv tanlov kichik oila modelining muhim tarkibiy xususiyatlaridan biridir.

Uchinchi belgi – oilaviy resurslarning sifatga yo‘naltirilishidir. Kichik oilada vaqt, mablag‘, e’tibor, ta’limiy imkoniyat va boshqa resurslar kamroq farzandlar o‘rtasida taqsimlanadi. Bu esa har bir farzandning individual ehtiyojlarini hisobga olish imkoniyatini oshiradi. Xususan, ta’lim olish, kasbiy rivojlanish, qo‘shimcha bilim va ko‘nikmalarni egallash hamda shaxsiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun ko‘proq sharoit yaratilishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan kichik oila modelida “farzandlar soni”dan ko‘ra “farzandlar rivojlanishining sifati” muhimroq mezonga aylanadi.

To‘rtinchi belgi – ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi individual muloqotning kuchayishidir. Oila a’zolari sonining nisbatan kamligi ota-onaga har bir farzandning qiziqishi, qobiliyati, hissiy holati va ehtiyojlarini yaxshiroq anglash imkonini beradi. Tarbiya jarayoni umumiy talablar asosida emas, balki individual yondashuv asosida tashkil etilishi mumkin. Bu jarayon bolaning o‘z fikrini erkin ifodalashi, mustaqil qaror qabul qilishi va shaxsiy mas’uliyatini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Kichik oila modelining beshinchi tarkibiy xususiyati – oilaviy rollarning transformatsiyasi hisoblanib, zamonaviy kichik oilada ota faqat moddiy ta’minotchi, ona esa faqat uy-ro‘zg‘or va tarbiya uchun mas’ul shaxs sifatida qaraladigan an’anaviy rollar nisbatan o‘zgarib bormoqda. Er-xotin o‘rtasida iqtisodiy, maishiy, tarbiyaviy va emotsional mas’uliyatni taqsimlashning yangi shakllari paydo bo‘lmoqda. Bu esa oiladagi sheriklik, o‘zaro hurmat va kelishuv tamoyillarining kuchayishiga olib keladi.

Oltinchi belgi – iqtisodiy ratsionallik va oilaviy farovonlikka intilishdir. Kichik oila modelida oilaning daromadi va xarajatlarini rejalashtirish, farzandlarning ta’limi va kelajagiga investitsiya qilish, uy-joy va boshqa ehtiyojlarni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Farzandlar sonining nisbatan kamligi oilaning mavjud iqtisodiy resurslarini har bir a’zoning ehtiyojlariga mos ravishda taqsimlash imkonini beradi. Shu bilan birga, kichik oila modeli iqtisodiy barqarorlikni avtomatik ravishda ta’minlamaydi; uning natijasi oilaning daromad darajasi, bandlik imkoniyatlari va ijtimoiy himoya tizimiga ham bog‘liq.

Yettinchi xususiyat – ma’naviy-axloqiy tarbiyaning individuallashuvi bo‘lib, oila shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv muhiti bo‘lib, unda halollik, vijdon, adolat, mas’uliyat, hurmat, mehr-oqibat, sadoqat va hamjihatlik kabi qadriyatlar shakllanadi. Kichik oilada ota-onaning farzand bilan bevosita muloqoti kuchaygani sababli ushbu qadriyatlarni kundalik xatti-harakatlar orqali singdirish imkoniyati ortishi mumkin. Shu ma’noda kichik oila modeli shaxsning ma’naviy-axloqiy kapitalini shakllantirish uchun mikroijtimoiy muhit vazifasini bajaradi. Biroq kichik oila modelining cheklovlari ham mavjud. Aka-uka va opa-singillar sonining kamayishi bolaning tengdoshlar bilan kundalik oilaviy muloqot tajribasini qisqartirishi mumkin. Shuningdek, avlodlararo aloqalarning zaiflashuvi natijasida oilaviy xotira, urf-odat va an’analarni uzatish mexanizmlari o‘zgarishi ehtimoli mavjud. Ayrim holatlarda ota-onaning farzandga haddan tashqari individual e’tibori ortiqcha himoyachilik yoki individualizmning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Demak, kichik oila modeli imkoniyatlar bilan birga muayyan ijtimoiy-pedagogik va ma’naviy cheklovlarni ham o‘zida mujassam etadi.

“Kichik oila modeli zamonaviy jamiyatda er-xotin va ularning farzandlaridan iborat nisbatan ixcham oilaviy tuzilmani anglatib, demografik, iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy jarayonlarning o‘zgarishi bilan bog‘liq holda shakllangan. Mazkur modelning rivojlanishi urbanizatsiya, mehnat migratsiyasi, ayollarning ijtimoiy faolligi, ta’lim darajasining oshishi, individual tanlov va turmush tarzining diversifikatsiyasi kabi omillar bilan chambarchas bog‘liq. Kichik oila modeli jamiyat va shaxs taraqqiyoti uchun muayyan imkoniyatlar yaratishi bilan birga, ayrim ijtimoiy va ma’naviy cheklovlarni ham yuzaga keltiradi”[8]. Avvalo, kichik oilaning shaxs rivoji uchun muhim imkoniyati oiladagi resurslarning nisbatan kam sonli a’zolar o‘rtasida taqsimlanishidir. Farzandlar sonining kamligi ota-onaga har bir bolaning ta’limi, sog‘lom rivojlanishi, qiziqishlari va individual ehtiyojlariga ko‘proq e’tibor qaratish imkonini beradi. Natijada bolaning intellektual salohiyati, mustaqil fikrlashi, kasbiy yo‘nalishi va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun qulay sharoit shakllanishi mumkin. Shuningdek, ota-onalar farzand tarbiyasida zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlardan foydalanishga ko‘proq vaqt va imkoniyat topadilar.

Kichik oila iqtisodiy jihatdan ham muayyan afzalliklarga ega. Oilaning daromadlari kamroq a’zolar o‘rtasida taqsimlanganligi sababli uy-joy, ta’lim, sog‘liqni saqlash, madaniy hordiq va boshqa ehtiyojlarga ko‘proq mablag‘ yo‘naltirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu esa oilaning moddiy barqarorligini mustahkamlab, uning inson kapitaliga investitsiya qilish salohiyatini oshiradi. Jamiyat miqyosida esa kichik oila modeli aholi soni o‘sishining nisbatan muvozanatli kechishiga, mehnat resurslari va ijtimoiy infratuzilmaga tushadigan bosimni boshqarishga yordam berishi mumkin. Bundan tashqari, kichik oila shaxsiy erkinlik va individual rivojlanish uchun kengroq imkoniyat yaratadi. Oila a’zolari kasbiy faoliyat, ta’lim, ijod, tadbirkorlik va ijtimoiy faoliyat bilan shug‘ullanishga ko‘proq vaqt ajratishi mumkin. Ayniqsa, ayollarning ta’lim olishi va mehnat bozoridagi ishtiroki uchun kichik oila modeli qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Biroq ushbu modelning cheklovlari ham mavjud. Eng avvalo, farzandlar sonining kamligi oiladagi avlodlararo munosabatlarning torayishiga olib kelishi mumkin. Bola aka-uka yoki opa-singillar bilan doimiy muloqot qilish imkoniyatidan mahrum bo‘lsa, hamkorlik, murosa, o‘zaro yordam va jamoaviy mas’uliyat kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish asosan tashqi ijtimoiy muhitga bog‘liq bo‘lib qoladi. Shuningdek, kichik oilada ota-onaning farzandga haddan tashqari e’tibori uning mustaqilligi va mas’uliyatini rivojlantirishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Jamiyat nuqtayi nazaridan esa kichik oilalarning keng tarqalishi tug‘ilish darajasining pasayishi va aholining qarishi kabi demografik muammolarni kuchaytirishi mumkin. Keksalarni parvarish qilish yukining kam sonli farzandlar zimmasiga tushishi, avlodlar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalarning zaiflashishi ham ehtimoliy cheklovlardan biridir. Shunday qilib, kichik oila modeli o‘z mohiyatiga ko‘ra na mutlaq ijobiy, na mutlaq salbiy hodisadir. Uning samaradorligi oiladagi tarbiya sifati,

ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, davlatning ijtimoiy siyosati va jamiyatdagi avlodlararo hamkorlik tizimiga bog‘liq. Asosiy vazifa kichik oilaning iqtisodiy va shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini saqlagan holda, uning ma’naviy, ijtimoiy va demografik cheklovlarini kamaytirishdan iborat.

“Globallashuv va modernizatsiya jarayonlari zamonaviy jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi, qadriyatlar tizimi, turmush tarzi hamda shaxslararo munosabatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Mazkur jarayonlar ta’sirida oilaning an’anaviy shakllari ham transformatsiyaga uchrab, kichik oila modeli tobora keng tarqalgan ijtimoiy hodisaga aylandi. Ushbu transformatsiya faqat oila a’zolari sonining kamayishi bilan emas, balki oilaning funksiyalari, ichki munosabatlari, gender rollari, farzand tarbiyasi va ma’naviy-axloqiy qadriyatlarining yangicha mazmun kasb etishi bilan ham tavsiflanadi”[9]. Modernizatsiya, avvalo, urbanizatsiya, sanoatlashuv, ta’limning ommalashuvi va mehnat bozorining diversifikatsiyasi orqali kichik oila modelining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Shaharlashuv sharoitida uy-joy, bandlik va iqtisodiy xarajatlarning ortishi ko‘p farzandli oilaga nisbatan kichik oilani iqtisodiy jihatdan qulayroq model sifatida namoyon etadi. Shu bilan birga, ota-onalarning farzandlar sonidan ko‘ra ularning ta’limi, sog‘lom rivojlanishi va kelajakdagi ijtimoiy mavqeiga ko‘proq e’tibor qaratishi kuzatiladi.

“Globallashuv esa oilaviy qadriyatlarning madaniy almashinuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali transformatsiyasini jadallashtirmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy madaniyat turli jamiyatlardagi oilaviy hayot shakllarini keng namoyish etib, shaxslarning nikoh, farzandlik, gender tengligi va shaxsiy erkinlik haqidagi tasavvurlarini o‘zgartirmoqda. Oilada an’anaviy ierarxik munosabatlardan sheriklik, o‘zaro kelishuv va individual mas’uliyatga asoslangan munosabatlarga o‘tish kuchayishiga olib keldi”[10]. Kichik oila transformatsiyasining muhim jihatlaridan biri gender rollarining qayta taqsimlanishidir. Zamonaviy sharoitda ayollarning oliy ta’lim olishi, kasbiy faoliyat va tadbirkorlikdagi ishtiroki ortib, oilaviy vazifalarni faqat bir jins zimmasiga yuklash o‘rniga er-xotin o‘rtasida hamkorlik tamoyili rivojlanadi. Biroq transformatsiya ayrim xavflarni ham yuzaga keltiradi. Individualizmning kuchayishi, iste’molchilik qadriyatlarining ustuvorligi, avlodlararo aloqalarning susayishi va raqamli muhitning oilaviy muloqotga ta’siri oilaning ma’naviy-axloqiy barqarorligiga muayyan bosim yaratadi. Shunday qilib, globallashuv va modernizatsiya sharoitida kichik oila modeli an’anaviylik va zamonaviylik, jamoaviylik va individualizm, moddiy manfaat va ma’naviy mas’uliyat o‘rtasidagi muvozanat izlash jarayonida transformatsiyalanmoqda. Mazkur jarayonning ijobiy natijasi oilaning moslashuvchanligi va shaxs rivoji imkoniyatlarini kengaytirish bilan belgilanadi.

XULOSA. Kichik oila modeli zamonaviy jamiyatning demografik, iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy o‘zgarishlari ta’sirida shakllangan murakkab ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kichik oilaning rivojlanishi faqat farzandlar sonining kamayishi bilan cheklanmay, balki oilaviy qadriyatlar, nikoh munosabatlari, ota-onalik mas’uliyati, gender rollari va shaxsning ijtimoiylashuvi mazmunidagi o‘zgarishlarni ham ifodalaydi. Uning evolyutsiyasi an’anaviy ko‘p avlodli oiladan zamonaviy, nisbatan ixcham va individual ehtiyojlarga yo‘naltirilgan oilaviy modelga o‘tish jarayonini aks ettiradi. Shu bilan birga, kichik oila modeli shaxsga ta’lim, tarbiya va individual rivojlanish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratishi bilan bir qatorda, avlodlararo aloqalarning zaiflashuvi, demografik muvozanat va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq ayrim cheklovlarni ham yuzaga keltiradi. Demak, kichik oila modelini jamiyat taraqqiyotining obyektiv tendensiyasi sifatida baholash bilan birga, uning ijtimoiy-ma’naviy barqarorligini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

AMALIY TAKLIFLAR. Oilaviy-ma’rifiy dasturlarni takomillashtirish orqali, yoshlarni kichik oila sharoitida mas’uliyatli nikoh, ongli ota-onalik, farzand tarbiyasi va oilaviy qadriyatlar masalalariga tayyorlashga yo‘naltirilgan maxsus ma’rifiy dasturlarni ishlab chiqish.

- Avlodlararo munosabatlarni mustahkamlash natijasida, kichik oilalarda katta avlod tajribasi va zamonaviy yoshlar qarashlarini uyg‘unlashtiruvchi “avlodlar muloqoti” loyihalarini joriy etish hamda oilaviy an’analarni davom ettirish mexanizmlarini rivojlantirish.

- Oilalarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish. Yosh oilalarning uy-joy, bandlik, ta’lim, tibbiy xizmat va bolalar tarbiyasi bilan bog‘liq ehtiyojlarini hisobga olgan holda kompleks ijtimoiy-iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash choralarini takomillashtirish.

- Kichik oilaning ijtimoiy-ma’naviy monitoringini yo‘lga qo‘yish. Kichik oila modelining shaxs ma’naviy-axloqiy rivoji, farzand tarbiyasi, ijtimoiylashuv va avlodlararo munosabatlarga ta’sirini muntazam o‘rganish uchun sotsiologik monitoring tizimini shakllantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Le Play, F. L’organisation de la famille (The Organisation of the Family). Whitefish, MT: Kessinger Publishing. 2009 – P.19.

2. Friedrich Engels. The Origin of the Family, Private Property and the State. Hottingen-Zurich. 1884. – P.45.

3. Jorj Piter Merdok. “Social Structure”. – Nyu-York.: “Macmillan”, 1949. – P.1.

4. Talkott Parsons. The Kinship System of the Contemporary United States. // American Anthropologist. 1943. - №45/1. – P.22-38.

5. Marvin Sussman. “The Isolated Nuclear Family: Fact or Fiction”. // Social Problems. 1959. №6/4. – P.333-340.

6. Шайх Муаҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Бахтиёр оила. – Тошкент.: Шарқ, 2012. Б.8.

7. Tolibov N. “Oila ijtimoiy-madaniy qadriyat sifatida (O‘zbekiston va Janubiy Koreya misolida)” fal.fan.bo‘y.fal.dok. (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi avtoreferati.

8. Husanova H.T., Tagieva G.G. Oila va gender sotsiologiyasi. Darslik.-Samarqand.: SamDU nashriyoti, 2021. – B.304.

9. Ульяновская Ю.С. Социальная безопасность семьи в условиях глобализации. // Северный (Арктический) федеральный университет им. М.В. Ломоносова, г. Архангельск, Россия. 2017. –С.435.

10. Гурко Т. А. Новые семейные формы: тенденции распространения и понятия // Социологические исследования. 2017. № 11. С. 99-110.